

Opacat-inspektion av Statens institutionsstyrelse, det särskilda ungdomshemmet Brättegården, den 3–5 juli 2023

Inspektionen i korthet: Ungdomshemmet Brättegården bedriver sin verksamhet i lokaler som inte är ändamålsenliga och saknar förutsättningar till sektionering och inre differentiering vilket medför ett ökat behov av tvångsåtgärder. JO uttalar att det som kommit fram om lokalernas skick är bekymmersamt och uppmanar ungdomshemmet att se över möjligheterna att vidta åtgärder för att förbättra den fysiska miljön och skapa en trygg och säker vårdmiljö. Samtidigt understryker JO att SiS centralt måste ta ett ansvar för att tvångsvård av barn och unga i bristfälliga lokaler inte kan fortgå under flera år.

Vid inspektionen granskade JO verksamheten vid den särskilt förstärkta avdelningen Kullen. Enligt JO framstår det som att en placering på avdelningen Kullen förutsätter att det finns ett behov hos den unge av vård på en mindre enhet med särskild anpassning och som till sitt innehåll motsvarar vad som krävs för att kunna vårda den unge i enskildhet. Vidare omfattas de intagna på Kullen regelmässigt av beslut om vård vid låsbar enhet. JO:s intryck är att ledningen inte alls diskuterat eller övervägt att bedriva vården vid en öppen enhet trots anpassade lokaler och högre personaltäthet. Mot denna bakgrund anser JO att en rimlig slutsats är att den enskilde kommer att underkastas tvångsåtgärder oavsett hur dennes förutsättningar och behov ser ut. Vidare noterar JO att hemmet själva beskriver verksamheten på avdelning Kullen som en LSS-verksamhet. JO har förståelse för att dessa barn och unga behöver vård i en miljö, med färre intagna, högre bemanning och med personal som har rätt kompetens. Däremot ställer sig JO mycket tveksam till att tvångsåtgärder är en nödvändig förutsättning för SFA-verksamhet. Mot bakgrund av iakttagelserna vid denna inspektion beslutade JO om en inspektion av ungdomshemmet Rebecka (se JO:s protokoll i dnr O 20-2023). Syfte med den inspektionen var att få underlag för att kunna jämföra verksamheterna vid hemmens särskilt förstärkta avdelningar.

Slutligen uttalar JO att det finns en risk för att barn och unga som är utskrivningsklara fortsatt kan vara frihetsberövade under lång tid innan socialnämnden fattar beslut om utskrivning. Det är enligt JO inte en acceptabel ordning. JO konstaterar att inspektionen inte omfattar kommunernas socialtjänster men uppger att han kommer att fortsätta följa frågan.

Inspektionens genomförande

JO Thomas Norling genomförde den 3–5 juli 2023 en oanmäld inspektion av Statens institutionsstyrelse (SiS), det särskilda ungdomshemmet Brättegården. Vid inspektionen deltog även enhetschefen Gunilla Bergerén, rättssakkunniga Clara Ljunggren och juristen Johanna Fransson (protokollförare).

Inspektionen inleddes med ett möte där institutionschefen AA och den biträdande institutionschefen BB kortfattat presenterade verksamheten. Därefter förevisades ungdomshemmets lokaler. Delar av lokalerna fotograferades. JO och hans medarbetare gjorde en översiktlig granskning av bl.a. beslut om avskiljande, vård i enskildhet och ytlig kroppsbesiktning. Under inspektionen samtalade JO och hans medarbetare med ett tiotal ungdomar och lika många anställda.

Inspektionen avslutades med en genomgång där företrädare för ungdomshemmet fick möjlighet att kommentera vissa av de iakttagelser som JO och hans medarbetare hade gjort. Samtliga som närvarade vid det inledande mötet deltog vid det avslutande mötet. Därutöver deltog från ungdomshemmet enhetschefen CC, biträdande enhetscheferna DD, EE och FF, utredaren GG, behandlingssamordnaren HH, behandlingspedagogen JJ, behandlingssekreterarna KK, LL och MM, samordnaren NN, psykologen OO, rektorn PP samt HR-administratören QQ. Från SiS huvudkontor deltog utredaren RR och juristen SS.

Inspektionens syfte

Inspektionen är en del av JO:s verksamhet för att förebygga tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning av frihetsberövade personer, Opcat-verksamheten.

Opcat är den engelska förkortningen av tilläggsprotokollet till FN:s tortyrkonvention (Optional Protocol to the Convention against Torture). Länder som anslutit sig till protokollet har förbundit sig att inrätta ett nationellt besöksorgan som regelbundet besöker platser där personer kan hållas frihetsberövade. I Sverige har JO tilldelats detta uppdrag. Information om JO:s Opcat-verksamhet finns på JO:s webbplats.

Senast JO inspekterade ungdomshemmet var den 29 och 30 mars 2021, vilket också skedde inom ramen för Opcat-uppdraget (se JO:s protokoll i dnr O 12-2021). Den inspektionen genomfördes via telefon- och videosamtal.

Syftet med den nu genomförda inspektionen var att granska frågor rörande hemmets vårdkoncept särskilt förstärkt avdelning (SFA) samt att följa upp hemmets förutsättningar att vidta tvångsåtgärder och arbetet med att förebygga sexuella övergrepp.

Uttalanden av JO Thomas Norling med anledning av inspektionen

I anslutning till protokollet finns uttalanden av JO Thomas Norling.

Iakttagelser vid inspektionen

Vid inspektionen gjorde JO och hans medarbetare i huvudsak följande iakttagelser.

Organisation och uppdrag

Brättegården har i uppdrag att ta emot icke skolpliktiga flickor och pojkar med psykosocial problematik, psykisk ohälsa samt kriminalitet och missbruk.

Hemmet har 31 platser fördelade på fem låsta avdelningar. Avdelningen *Birger* är en behandlingsavdelning med sju platser för pojkar och *Frida* och *Viken* är behandlingsavdelningar med sju platser vardera för flickor. *Höjden* är en avdelning med sju platser för mottagning och behovsbedömning (MBB) för flickor. Avdelningen *Kullen* är en särskilt förstärkt avdelning med tre platser för flickor.

Det finns även möjlighet för hemmet att använda fyra platser på den öppna avdelningen *Sanden*. Platserna ingår inte i det ordinarie platsantalet och avdelningen används ibland till utslussning av ungdomar och för ungdomar som behöver övernatta om tvångsvården upphör.

Vid inspektionens inledning var 31 flickor och pojkar mellan 11 och 20 år inskrivna i hemmet, samtliga med stöd av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Av de inskrivna var 24 flickor och sju pojkar, varav fyra ännu inte var intagna.

Hemmet tar sedan maj 2023 inte emot ungdomar som verkställer straff med stöd av lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård.

Den fysiska miljön

JO och hans medarbetare noterade att den fysiska miljön på hemmets avdelningar varierar. Ett par av avdelningarna är mer moderna och anpassade för den verksamhet som bedrivs än andra. Flera avdelningar har en avskalad miljö. Avdelningen *Viken* saknar möjlighet till sektionering samt utrymmen för vård i enskildhet och avskiljanden. Det finns inte heller någon gård där för utevistelse.

Personal uppgav i samtal att avdelningen *Vikens* lokaler inte är anpassade för målgruppen. Eftersom lokalerna har många vinklar och vrår är det svårt att få en överblick. Enligt personal finns ett behov av att både kunna vårda ungdomar i enskildhet och att sektionera lokalerna. Om lokalerna var mer anpassade till verksamheten skulle antalet tvångsåtgärder minska. Trots avsaknaden av en utegård beskrev personal att det inte var några problem för ungdomarna att få vistas utomhus. Detta bekräftades av ungdomarna i samtal.

Under inspektionen noterades att personer som passerar utanför avdelningen *Birgers* rum för avskiljande kan se in i det genom två fönster. Enligt de

anställda är det endast personal som går förbi utanför och som därigenom har möjlighet till insyn genom fönstren.

Vid den *avslutande genomgången* uppgav hemmets ledning att det finns brister i hur lokalerna är utformade och att det är en utmaning. Lokalerna är anpassade för den verksamhet som bedrevs för 20 år sedan. Det finns en plan för att åtgärda bristerna och ledningen har påtalat behovet av renoveringar för SiS centralt. Ledningen framhöll att det skett en omfattande renovering av avdelningarna *Frida* och *Birger* samt att avdelningen *Viken* står på tur. Där ska det bl.a. byggas lokaler för vård i enskildhet och avskiljanden samt en utegård.

JO frågade om lokalernas utformning leder till att ungdomarna blir föremål för fler tvångsåtgärder, t.ex. om vård i enskildhet skulle kunna undvikas om det i stället fanns en möjlighet till sektionering av avdelningarna. Ledningens uppfattning var att så är fallet.

Verksamheten vid den särskilt förstärkta avdelningen Kullen

År 2019 blev ungdomshemmet en pilotinstitution för vårdkonceptet SFA och avdelningen *Kullen* inrättades som en sådan förstärkt avdelning. Sedan 2021 ingår konceptet i den ordinarie verksamheten. Av hemmets verksamhetsbeskrivning för SFA framgår följande: ”Avdelningen Kullen kan betecknas som ett kvalificerat LSS-boende inom ramen för SiS med de förutsättningar som följer av vård på särskilt ungdomshem enligt § 3 LVU. Fokus ligger på habiliterande insatser och anpassning utifrån den specifika ungdomens funktionsnedsättning. Målet för vården är att förbereda ungdomen, och tillsammans med socialtjänsten planera, för ett boende utanför SiS.” Vidare framgår att ”[a]vdelningen ska ta emot ungdomar oavsett ålder med psykisk funktionsnedsättning motsvarande LSS personkrets 1, dvs. autismspektrumstörning och/eller utvecklingsstörning, eventuell psykiatrisk samsjuklighet och utagerande beteende” (se SiS dnr 2.2-4288-2018).

I SiS deltidsvärdering av de särskilt förstärkta avdelningarna framgår att de har inrättats eftersom det finns ett behov av anpassad vård för individer med omfattande psykiatrisk och neuropsykiatrisk problematik. Att det fanns ett behov av anpassad vård kunde konstateras genom att framför allt granska avskiljningstalen, där dessa individer var överrepresenterade. Mot denna bakgrund fick ungdomshemmet Brättegården avdelning *Kullen* ett uppdrag att erbjuda anpassad vård utifrån denna målgrupps behov. Anpassningarna avsåg lokalens utformning, ungdomsgruppens storlek, personaltäthet samt utbildning och handledning till personalgruppen i relevanta kunskaper för arbetet, främst med fokus på neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. En förutsättning för vård enligt SFA-konceptet är att avdelningarna kan ge samtliga intagna vård i enskildhet (se SiS dnr 1.1.4-6462-2022).

Avdelningen *Kullens* verksamhet bedrivs i ett mindre hus som den inte delar med någon annan avdelning. Tidigare fanns fyra platser på avdelningen men antalet minskades till tre när avdelningen anpassades till SFA-konceptet.

Samtliga intagna har förutom ett bostadsrum även ett eget badrum och ett eget mindre vardagsrum. På avdelningen finns även ett större gemensamhetsutrymme/vardagsrum samt ett kök. Lokalerna gav ett slitet och stökigt intryck med dåliga möjligheter till överblick. Personal uppgav att de intagna nattetid är inlåsta i sina bostadsmoduler. Det finns ingen särskild signalanordning för att påkalla personalens uppmärksamhet. En intagen som vill ta kontakt med personalen måste knacka på dörren. Personal kommer då och pratar med den intagna genom den stängda dörren. Om det är absolut nödvändigt kan personalen gå in till en ungdom på natten. Enligt de anställda är den fysiska miljön på avdelningen bristfällig med hänsyn till den vård som bedrivs där. Avdelningen saknar ett rum för avskiljande och lokalerna är lyhörda. Många ungdomar är ljudkänsliga och mår dåligt av att höra andra ungdomar bli arga och skrika.

Under inspektionen vårdades tre flickor på avdelningen *Kullen*. Flickorna var mellan 11 och 15 år. Av den skriftliga dokumentationen framgår att samtliga har flera fastställda diagnoser, t.ex. intellektuell funktionsnedsättning, ADHD och autism. I flera fall har de diagnostiserats innan placeringen hos SiS. Vidare har ett barn bedömts tillhöra personkrets 1 och ha svårigheter av en sådan art och grad att denne bör ha rätt till stöd och insats enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS. Flera av barnen har också en lång historik av utagerande, självskadande och våldsamt beteende. Två av barnen vårdades i enskildhet på avdelningen i samband med att de togs in i hemmet. Det tredje barnet har tidvis under sin placering på avdelningen vårdats i enskildhet. Enligt personal verkställs beslut om vård i enskildhet i barnens bostadsmoduler. Vid inspektionen omfattades inte någon av de tre intagna av ett beslut om vård i enskildhet.

I samtal med personal kom det fram att det över tid har varierat vilka behov de intagna har haft. Tidigare var det en mer blandad målgrupp med både ungdomar som hade neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och ungdomar utan sådana funktionsnedsättningar men med svårare psykiatrisk problematik. Flera var våldsamma och det resulterade i en hög andel avskiljanden. Den blandade målgruppen var svår att hantera. Det var då framförallt en ungdom som stod för majoriteten av avskiljandena. Tack vare projektet integrerad vårdform¹ fick hemmet tillgång till psykiatrisk expertis från barn- och ungdomspsykiatri. I samtalen lyfte personalen fram en ungdom som bl.a. led av en behandlingsbar psykos och där stödet från projektet integrerad vårdform medförde att ungdomen fick adekvat behandling.

¹ Projektet har sin grund i ett regeringsuppdrag där Socialstyrelsen har fått i uppdrag att förbereda och samordna ett utvecklingsarbete i form av ett pilotprojekt inom psykiatri och vid SiS (se S2019/00643/FST). Syftet är att förbättra vården för vissa unga som vårdas vid SiS med stöd av LVU och som samtidigt har stora behov av psykiatrisk vård.

Vidare uppgav personal att vården på *Kullen* numera inriktas mot ungdomar med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Denna målgrupp har ett behov av högre personaltäthet. De barn som vid inspektionen var placerade på avdelningen har neuropsykiatriska funktionsnedsättningar av varierande slag. Det är inte lika vanligt som för ungdomar på andra avdelningar att barnen på *Kullen* begått brott eller har drogproblematik. En mer enhetlig målgrupp medför att personalen inte behöver ändra sitt arbetssätt och bemötande lika ofta vilket tidigare varit en svårighet. I samtalen med JO:s medarbetare uttryckte personal på avdelningen att de bedriver en LSS-verksamhet.

I samtal lyfte personalen fram att det är särskilt svårt att ta hand om unga barn. Arbetet är inriktat mot habiliterande insatser² snarare än behandling, även om det enligt personal inte finns en tydlig gräns däremellan. Syftet är att skapa trygghet och att ge social färdighetsträning. Det varierar i vilken omfattning de intagna deltar i undervisningen i skolan och det sker en individuell anpassning av undervisningen. En intagen har beviljats grundsärskola. Några av barnen har vid sidan av dagliga promenader möjlighet till simträning eller utflykter. Aktiviteterna sker i huvudsak endast med en intagen åt gången eftersom de har svårt att interagera.

Personaltätheten på avdelningen är högre än i hemmets övriga avdelningar. Bemanningen utgörs av två chefer och tolv assistenter/pedagoger. Dagtid ska det vara minst en personal i tjänst per ungdom. Personal berättade att fast anställd personal på avdelningen ska ha genomgått en TMO-utbildning (traumamedveten omsorg) och en utbildning inom MI (motiverande samtal). I övrigt hade de inte någon särskilt erforderlig kompetens för att vårda de ungdomar som placeras på SFA. Personalen får handledning av hemmets psykologer. Via projektet integrerad vårdform kan personalen även få råd om hur de ska hjälpa och bemöta ungdomarna. Enligt personal genomgår vikarier en tredagarsutbildning vilket ansågs bra men de menade att det krävs mer utbildning än så. Behandlingsprogram förekommer inte eftersom målgruppen bedöms bestå av individer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och vården är inriktad på omsorg. Vidare är schemaläggningen anpassad så att det alltid är fast personal i tjänst på avdelningen under sommaren.

Personal uppgav att det finns svårigheter i samverkan med socialtjänsten, särskilt eftersom den sällan har formulerat eller vet vad målet med vården är. Flera av barnen kommer att vara i behov av boenden enligt LSS när de skrivs ut från SiS. Personal uppskattade att en av de intagna är på en fyra- till femårings

² Med habilitering avses enligt Socialstyrelsens termbank insatser som ska bidra till att en person med medfödd eller tidigt förvärvad funktionsnedsättning, utifrån dennes behov och förutsättningar, utvecklar och bibehåller bästa möjliga funktionsförmåga samt skapar goda villkor för ett självständigt liv och ett aktivt deltagande i samhällslivet.

intellektuella nivå. Enligt personalen krävs beslut om vård vid låsbar enhet utifrån de intagnas utagerande beteende som inte kan hanteras i öppnare former, och för att de inte ska avvika. I något samtal uttrycktes att det ibland har varit svårt att motivera ett beslut om vård vid låsbar enhet, men att socialtjänsten vill att barnen ska vara placerade på SFA. Vidare finns det ungdomar som är utskrivningsklara men där socialtjänsten inte tar ansvar för planeringen framåt. Ungdomarna blir därför kvar i den låsta miljön och det finns inte någon lämplig lokal för vård vid öppen enhet på Brättegården.

I de samtal som JO:s medarbetare höll med intagna på avdelningen uttryckte de att de var trygga, att de kan säga vad de tycker och att det är bra att bo på en mindre avdelning. En intagen uppgav att hon visste att hon var inlåst men att hon får komma ut på promenad varje dag och att det varierar vad de boende på avdelningen får göra.

Vid den *avslutande genomgången* uppgav hemmets ledning att det är SiS placeringsenhet som i samråd med ungdomshemmet bestämmer vilka ungdomar som ska placeras på SFA. När vårdkonceptet SFA inleddes kunde ungdomar med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning blandas med ungdomar utan sådan funktionsnedsättning, vilket inte blev bra. Nu har myndigheten beslutat att endast ungdomar med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning ska placeras på SFA. Vidare ska det finnas platser anpassade även för ungdomar utan sådan funktionsnedsättning men med svårare psykiatrisk problematik och som har ett särskilt tillsynsbehov. Integrerad vårdform kan ges till ungdomar på flera avdelningar, inte bara ungdomarna på SFA. Den tredagarsutbildning vikarierna får genomgå är vad hemmet förmår att genomföra just nu.

JO pekade på att personaltätheten är relativt hög och frågade vad som därmed motiverar vård vid låsbar enhet när det innebär en ytterligare inskränkning under frihetsberövandet. Ledningen uppgav att flera av ungdomarna har en multiproblematik utöver diagnoserna och att de tidigare har utsatt sig för fara och hamnat i riskfyllda miljöer. Ledningen menade också att det skulle vara problematiskt om en ungdom vårdades öppet medan andra ungdomar på avdelningen omfattas av beslut om vård vid låsbar enhet. Vidare uttryckte ledningen att den inte har reflekterat över frågan och att det kan finnas behov av att fundera mer på den.

Bemanning och bemötande

I samtal med personal vid hemmets övriga avdelningar kom det fram att ledningen inför sommaren 2023 sett över bemanning och rekrytering. Hemmet har bl.a. försökt rekrytera fler medarbetare än vad det finns behov av och timvikarier har anställts för att de i god tid skulle kunna komma in i arbetet när sommarsemestrarna började. Det lämnades också uppgifter om att det är svårt att hitta personal med rätt kompetens.

De ungdomar som JO och hans medarbetare samtalade med uppgav överlag att personalen bemöter dem på ett bra sätt. Det kom även fram att skolverksamheten är uppskattad liksom sjukvården.

Vid den *avslutande genomgången* uppgav hemmets ledning att bemanningen kommer att utökas med 6–10 personer under nästa år. I dag finns ca 120 tillsvidareanställda vid hemmet. Ledningens förhoppning är att bemanningen under 2024 ska vara tillräcklig för att en ungdom alltid ska kunna genomföra en aktivitet tillsammans med minst två anställda. Den grundutbildning som SiS nu genomför har haft god effekt på hemmets förmåga att behålla personal. Omsättningen av personal har minskat och den som har genomgått utbildningen blir bättre förberedd för arbetet.

Ledningen uppgav vidare att det är påfrestande för den fast anställda personalen när det kommer många nya vikarier som ska utföra ett svårt arbete. Med den högre grundbemanningen minskar behovet av vikarier på sikt.

Kroppsvsitation och ytlig kroppsbesiktning

Inskrivningen sker på avdelningen *Höjden* och i samband med den genomgår ungdomarna en kroppsvsitation och/eller en ytlig kroppsbesiktning. De anställda uppgav att ungdomarna erbjuds en handduk att skylla sig med vid en ytlig kroppsbesiktning och att det alltid är två anställda som medverkar vid besiktningen. Huvudregeln är att ungdomen ska ta av sig alla kläder. Det är kvinnlig personal som genomför den ytliga kroppsbesiktningen av flickorna och manlig personal ansvarar för pojkarna. Enligt personal får en ungdom välja vilken personal som ska genomföra besiktningen av honom eller henne.

I de samtal som JO och hans medarbetare höll med ungdomar berättade flera att de fick klä av sig alla kläder samtidigt vid den ytliga kroppsbesiktningen och att det varit kvinnliga anställda som genomfört besiktningen av flickor. En ungdom beskrev dock att hon fick ha plagg på sig, först på överkroppen och sedan på underkroppen. Därmed var hon aldrig helt avklädd. Det var två kvinnliga anställda som utförde den ytliga kroppsbesiktningen.

Vid den *avslutande genomgången* hänvisade JO till sitt uttalande efter inspektionen av ungdomshemmet Nereby, där han påtalade att en ytlig kroppsbesiktning borde gå att genomföra på ett mindre ingripande sätt än att den intagne behöver stå helt naken inför personalen. JO tog även upp att Europarådets kommitté mot tortyr (CPT) rekommenderat att en intagen vid ett ungdomshem normalt inte bör åläggas att ta av sig alla kläder samtidigt vid en ytlig kroppsbesiktning utan att den intagne i stället kan få ta av sig kläderna ovanför midjan och sätta på sig dessa igen innan ytterligare kläder tas av (se JO:s protokoll i dnr O 5-2023 och CPT/Inf[2021]20, para. 98). Hemmets ledning uppgav att de har tagit del av detta uttalande. Vidare upplyste de om att SiS rättsenhet har gått ut med att SiS juridiska riktlinjer ska uppdateras i enlighet med uttalandena. SiS har även uppdaterat en intern webbutbildning där det framgår att en ytlig kroppsbesiktning ska ske stegvis om situationen tillåter

det så att ungdomen inte ska behöva ta av sig alla kläder samtidigt. Ledningen uppgav att de har påbörjat en implementering i enlighet med JO:s tidigare uttalanden.

Vård i enskildhet

Vid samtal med personal kom det fram att det är vanligt att en ungdom som vårdas i enskildhet successivt slussas in på avdelningen igen. Det innebär att ungdomen får prova på att vara på avdelningen även om beslutet om vård i enskildhet kvarstår.

Vid den *avslutande genomgången* redogjorde JO för att han i ett särskilt ärende har beslutat att utreda frågan om det finns lagliga förutsättningar att t.ex. låta en intagen vistas tillsammans med andra intagna på prov innan ett beslut om vård i enskildhet upphävs (se JO:s ärende i dnr 1469-2023). JO uttalar sig därför inte om denna fråga i detta protokoll.

Avskiljanden

På avdelningarna *Kullen* och *Viken* saknas lokaler för avskiljande. Personal uppgav att ungdomar som behöver avskiljas måste förflyttas utomhus till ett rum för avskiljande i en annan byggnad. Personalen beskrev transporten som ett riskmoment och att ett avskiljande också blir synligt för andra. Vid något/några tillfällen har personal fått bära ungdomen långa sträckor.

Vid den *avslutande genomgången* uppgav ledningen att avdelningen *Viken* står på tur för renovering och att det ska byggas bl.a. rum för avskiljande. Vad gäller avskiljandena har personal på avdelningen *Kullen* bara vid något enstaka tillfälle varit tvungen att avskilja en ungdom genom transport till en annan avdelning. Ledningen uttryckte att sådana förflyttningar är problematiska.

Förebyggande åtgärder mot sexuella övergrepp

JO och hans medarbetare ställde i samtal frågor om det pågår något förebyggande arbete mot sexuella övergrepp. Personal uppgav bl.a. att innebörden av otillbörliga relationer har diskuterats och att det har påtalats att de inte ska ha kontakt med ungdomarna på sociala medier. Hemmet arbetar också för att aktiviteter med en ungdom alltid ska ske i närvaro av två personal.

IVO har i ett beslut från den 30 juni 2023 noterat att ungdomshemmet Brättegården har ett arbetssätt för att förebygga och upptäcka och agera vid allvarliga händelser avseende gränsöverskridande beteenden av personal och vid otillbörliga relationer, men att hemmet saknar rutiner för arbetet (se IVO:s beslut i dnr 3.2.2-02096/2023).

På fråga från JO om hur SiS har arbetat med dessa frågor uppgav institutionschefen att det på central nivå har beslutats om en tio veckor lång grundutbildning för nyanställda. Under grundutbildningen läggs stor vikt vid etik och bemötande. Hemmet har själv tagit fram en tredagarsutbildning där den professionella rollen och etiska frågeställningar behandlas. Vidare har hemmet

lagt ner mer arbete vid rekrytering och gjort större ansträngningar med uppföljning och dialog vid introduktionen av nyanställda.

Hemmet har tagit fram en handlingsplan om nyanställdas arbetssituation, ett förslag till handlingsplan vid rekrytering samt en handlingsplan för ensamarbete. I handlingsplanerna presenteras aktiviteter som t.ex. att se över ”tvåbemanning” under natten, anställa mer kvinnlig personal, skapa tvärgrupper med fokus på otillbörliga relationer, definiera utrymmen där personal inte får vistas ensamma med en ungdom samt att ungdomarna ska informeras om vad som är tillåtet och inte i relationen mellan anställda och ungdomar.

Vid den *avslutande genomgången* uppgav JO att det varit svårt att få en tydlig bild av vilket arbete som faktiskt bedrivs på hemmet för att förebygga sexuella övergrepp och hur långt hemmet kommit i det arbetet. JO tydliggjorde att det är viktigt att hemmet arbetar aktivt med dessa frågor. Vidare hänvisade JO till uttalandena efter inspektionen av hemmet 2021 där han bl.a. påtalade vikten av att hemmet utvecklar sina rutiner inom området (se JO:s protokoll i dnr O 12-2021).

Placering av ungdomar

Vid de samtal som hölls med personal kom det fram att det är problematiskt att mycket vårdkrävande ungdomar i olika åldrar och kriminellt aktiva ungdomar blandas med ungdomar som har en intellektuell funktionsnedsättning. Det finns en risk att vissa ungdomar är så resurskrävande att arbetet med de övriga ungdomarna blir eftersatt och att de i för stor utsträckning får klara sig själva. För en del ungdomar är det också påfrestande att vistas tillsammans med ungdomar som har stora vårdbehov. Vidare har hemmet inte de möjligheter att sektionera avdelningarna som behövs. Det omöjliggör en differentiering av ungdomarna vilket i sin tur kan leda till våldsamma situationer.

Vid inspektionens inledning var sju ungdomar inskrivna på avdelningen *Birger*, varav sex var intagna. JO och hans medarbetare uppmärksammade att två av dessa intagna vistades på avdelningen *Sanden*, två vårdades i enskildhet och två vistades tillsammans på avdelningen *Birger*. Enligt personalen berodde splittringen av ungdomarna på att det fanns konstellationsproblem i gruppen. Om inte avdelningen *Sanden* varit tillgänglig hade det enligt personalen varit mycket svårt att hantera den uppkomna situationen. En av ungdomarna som vistades på avdelningen *Sanden* var enligt personal utskrivningsklar från SiS. Personalens farhåga var att ungdomen skulle komma att bli kvar flera månader hos SiS utifrån att det finns väldigt få HVB-hem eller förstärkta familjehem som kan ta emot ungdomen efter utskrivning.

Vid den *avslutande genomgången* uppgav ledningen att möjligheten för hemmet att påverka vilka barn och ungdomar som anvisas en plats på hemmet och sammansättningen av dem är obefintlig till följd av platsbristen. Dialogen med SiS placeringsenhet är i övrigt god. Under mer normala omständigheter finns det bättre möjligheter att beakta sammansättningen av ungdomar på en

avdelning inför en placering. SiS har varit mer framgångsrik i att matcha rätt ungdom på rätt plats på SFA.

Ledningen uppgav att situationen på avdelningen *Birger* är svår. Det kan eventuellt bli tal om en platsreduktion då ungdomsgruppen på avdelningen är spretig och resurskrävande. Ytterligare en pojke ska inom kort tas in på avdelningen *Birger*, vilket innebär att tre pojkar kommer att vistas tillsammans på avdelningen. Ledningen kände till JO:s tidigare uttalanden om att utgångspunkten för vården på ett särskilt ungdomshem är att en intagen ska ges möjlighet att under dagtid vistas tillsammans med andra intagna. Denna rätt att vistas i gemenskap innebär att den intagne vistas tillsammans med minst två andra intagna (se JO:s protokoll i dnr 6204-2018).

Uttalanden av JO Thomas Norling

Jag vill med anledning av de iakttagelser som redovisas i protokollet göra följande uttalanden.

Placering av ungdomar

Under inspektionen kom det fram uppgifter om att ungdomar som var utskrivningsklara från SiS kunde bli kvar i hemmet. En anledning till det var enligt personal att socialtjänsterna brister i sin planering för intagna.

Jag är medveten om att SiS inte kan skriva ut en ungdom som vårdas med stöd av LVU om inte socialnämnden har begärt eller medgett det. SiS ska dock omgående underrätta socialnämnden när det finns anledning till utskrivning. Nämnden ska underrättas i sådan tid att det finns möjlighet att vidta eller förbereda andra behövliga insatser (14 och 16 §§ socialtjänstförordningen [2001:937]). Jag konstaterar att det finns en risk för att barn och unga som är utskrivningsklara fortsatt kan vara frihetsberövade under lång tid innan socialnämnden fattar beslut om utskrivning. Det är av självklara skäl inte en acceptabel ordning. Denna inspektion omfattar dock inte kommunernas socialtjänster men jag kommer fortsättningsvis att följa frågan.

Den särskilt förstärkta avdelningen Kullen

Efter att en ungdom blivit omhändertagen med stöd av LVU bestämmer socialnämnden hur vården av den unge ska ordnas och var han eller hon ska vistas under vårdtiden. Om socialnämnden har beslutat att den unge ska vistas i ett särskilt ungdomshem ska SiS anvisa plats i ett sådant hem (11 och 12 § LVU).

När den unge vårdas på någon grund som anges i 3 § LVU och placeras hos SiS får han eller hon hindras att lämna hemmet och i övrigt underkastas den begränsning av rörelsefriheten som är nödvändig för att vården ska kunna genomföras (se 15 § LVU). Vården hos SiS sker vid öppna eller låsbara enheter. SiS kan besluta om vård vid låsbar enhet om det är nödvändigt med hänsyn till den unges eller andras säkerhet, eller om det är nödvändigt för att förhindra att den unge avviker eller för att i övrigt genomföra vården. Vård vid en låsbar enhet får pågå under högst två månader i följd. Om särskilda behandlingsskäl föranleder det, får dock vården vid enheten pågå längre tid under vissa förutsättningar (15 b § LVU). SiS har även möjlighet att besluta om andra tvångsåtgärder under en placering, t.ex. avskiljande (15 c § LVU) och vård i enskildhet (15 d § LVU). Tvångsåtgärder enligt 15-15 d §§ får användas endast om de står i rimlig proportion till syftet med åtgärden (20 a § LVU). Innebörden av det är att om mindre ingripande åtgärder är tillräckliga, ska de användas.

Av förarbetena till bestämmelsen om vård i enskildhet framgår att den kom till för att det fanns ett behov av att kunna vårda den som vistas på ett särskilt ungdomshem utan att han eller hon fritt får träffa andra som vårdas där. Det finns fall där barnet eller den unge över huvud taget inte kan vistas tillsammans med andra som vårdas vid hemmet. I dessa fall kan det vara avsevärt mer

humant att låta barnet eller den unge under en period vistas tillsammans med enbart personal (prop. 2002/03:53 s. 98).

När det gäller vård i enskildhet har jag tidigare uttalat att sådan vård innebär en inskränkning av en intagens rätt att vistas tillsammans med andra intagna och att det därmed är en mycket ingripande åtgärd. Det ska vara fråga om en tillfällig lösning som kan tillgripas när det inte är möjligt att ge den intagne nödvändig vård när han eller hon vistas i gemensamhet. Ett beslut om vård i enskildhet ska prövas fortlöpande och alltid omprövas inom sju dagar från senaste prövningen. Det innebär att insatsen ska utvärderas kontinuerligt med utgångspunkten att vården ska återgå till att ges i gemensamhet så snart det är möjligt (se JO:s beslut den 21 november 2022, dnr 2802-2020 och JO:s protokoll i ärendet med dnr O 57-2019).

Avdelningen *Kullen* har anpassats till de särskilda förutsättningar som SiS bedömt att en särskilt förstärkt avdelning behöver, t.ex. möjligheten att använda tvångsåtgärden vård i enskildhet. Vid inspektionen vårdades inte något av de intagna barnen i enskildhet, vilket de i varierande omfattning hade gjort tidigare under sin placering. Aktiviteter skedde i huvudsak endast med en intagen åt gången eftersom de intagna hade svårt att interagera.

Vid inspektionen kom det fram att avdelningen har en högre bemanning bl.a. i syfte att öka tryggheten för de intagna men även för personalen. Däremot har personalen inte någon särskilt erforderlig kompetens för att vårda intagna på en särskilt förstärkt avdelning. Både i SiS verksamhetsbeskrivning för avdelningen *Kullen* och av uppgifter som kom fram vid inspektionen framgår att fokus ska ligga på habiliterande insatser och anpassning utifrån den specifika ungdomens funktionsnedsättning. Med det avses, som jag förstår det insatser ämnade att främja en så god funktionsförmåga och hälsa som möjligt med hänsyn tagen till ungdomens funktionsnedsättning. I flera fall har de intagna diagnostiserats innan placeringen hos SiS. Personalens uppfattning var att flera av de intagna kommer att vara i behov av boenden enligt LSS när de skrivs ut från SiS. Vid JO:s inspektion av Brättegården 2021 lämnades uppgift om att uppemot 85 procent av ungdomarna som vårdats på avdelningen *Kullen* skrevs ut till boenden enligt LSS (se JO:s protokoll i ärende med dnr O 12-2021).

Utifrån *avdelningen Kullens* målgrupp ligger det nära till hands att göra en jämförelse med enskilda som har rätt till stöd och service enligt LSS. Insatserna enligt LSS ska vara utformade så att de stärker den enskildes möjlighet att leva ett självständigt och oberoende liv och att delta aktivt i samhällslivet (se prop. 1992/93:159 s. 50). De personer som omfattas av lagen delas in i tre grupper utifrån olika bedömningsgrunder, så kallade personkretsar. I personkrets 1 ingår personer med utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd (1 § 1 LSS). En insats enligt LSS är frivillig och ger inte utrymme för tvångsåtgärder (jfr JO:s protokoll i ärende med dnr O 10-2020).

En placering på en särskilt förstärkt avdelning innebär ett frihetsberövande och därmed möjlighet att under vissa omständigheter använda tvångsåtgärder. Det framstår som att en placering på *avdelningen Kullen* förutsätter att det finns ett behov hos den unge av vård på en mindre enhet med särskild anpassning och som till sitt innehåll motsvarar vad som krävs för att kunna vårda den unge i enskildhet enligt 15 d § LVU. Vidare innebär en placering på avdelningen att en intagen vårdas vid en låsbar enhet. Mitt intryck är att ledningen inte alls diskuterat eller övervägt att bedriva vården vid en öppen enhet trots anpassade lokaler och högre personaltäthet. Mot denna bakgrund är en rimlig slutsats att den enskilde kommer att underkastas tvångsåtgärder oavsett hur dennes förutsättningar och behov ser ut. Detta oaktat att hemmet följer de formella kraven på beslutsfattande avseende vistelse vid låsbar enhet och vård i enskildhet. Denna bild förstärks av att de intagna av olika skäl riskerar att bli kvar vid låsbar enhet även om de är utskrivningsklara.

Jag noterar att hemmet själva beskriver verksamheten på *avdelningen Kullen* som en LSS-verksamhet. Jag kan ha förståelse för att dessa barn och unga behöver vård i en miljö med färre intagna, högre bemanning och med personal som har rätt kompetens. Däremot ställer jag mig mycket tveksam till att tvångsåtgärder är en nödvändig förutsättning för SFA-verksamheten.

Mot bakgrund av de iakttagelser som jag gjorde vid denna inspektion har jag den 13 september 2023 genomfört en inspektion vid ungdomshemmet Rebecka (se JO:s protokoll i ärende med dnr O 20-2023). Syftet var att få underlag för att kunna jämföra verksamheten vid hemmens särskilt förstärkta avdelningar. I protokollet från inspektionen av ungdomshemmet Rebecka gör jag ytterligare uttalanden om SiS inrättande av särskilt förstärkta avdelningar.

Den fysiska miljön på övriga avdelningar

En central del för att SiS ska kunna ge barn och unga en god och säker vård är att ungdomshemmen har tillgång till ändamålsenliga lokaler. CPT har uttalat att platser där ungdomar hålls frihetsberövade bl.a. ska vara ordentligt möblerade och inredda på ett sätt som ger lämplig visuell stimuli (se 9th General Report, CPT/Inf [99], para. 29).

Vid inspektionen kom det fram att skicket varierar i hemmets olika lokaler. Lokalerna är gamla samt har behov av renovering och anpassning till den verksamhet som bedrivs i dag. Vidare är de inte ändamålsenliga och saknar förutsättningar till sektionering/inre differentiering, dvs. möjlighet att skapa mindre enheter för att få en bättre vårdmiljö. Avsaknaden av detta medför också ett ökat behov av tvångsåtgärder, framför allt vård i enskildhet.

Det som kommit fram om lokalernas skick och utformning är bekymmersamt. Samtidigt noterar jag att ungdomshemmet har uppmärksammat huvudkontoret på behovet av åtgärder. Jag kan visserligen ha förståelse för att nybyggnationer, renoveringar och förbättringar inte alltid utförs så skyndsamt som ungdomshemmen önskar, vilket jag också påtalade efter en inspektion av

ungdomshemmet Nereby (se JO:s protokoll i ärende med dnr O 5-2023). Trots att detta huvudsakligen är åtgärder som SiS centralt är ansvarig för, vill jag ändå uppmana ungdomshemmet att se över möjligheterna att vidta åtgärder för att förbättra den fysiska miljön och skapa en trygg och säker vårdmiljö. Samtidigt vill jag understryka att SiS centralt måste ta ett ansvar för att tvångsvård av barn och unga i bristfälliga lokaler inte kan fortgå under flera år.

Avskiljanden

Jag har tidigare uttalat att en förutsättning för att SiS ska kunna verkställa beslut om avskiljande är att myndighetens institutioner har ändamålsenliga lokaler för det. Med det avses utrymmen som är utformade för att kunna användas och vara tillräckligt säkra när den åtgärden vidtas mot en intagen (se JO:s beslut i dnr 2802-2020). Vid en inspektion av ungdomshemmet Långanäs kom det fram att ett av rummen för avskiljande var placerat på ett sådant sätt att personalen, vid en avskiljning, varit tvungen att bära en ungdom nedför en lång trappa. Jag uttalade att en sådan förflyttningsmetod självfallet medför avsevärda fysiska risker för alla inblandade, inte minst ungdomen som blivit avskild. Efter den inspektionen uppmanade jag SiS att vidta åtgärder, genom att t.ex. placera rum för avskiljande på lämpliga platser, för att säkerställa att avskiljanden kan göras på det sätt som lagen föreskriver samt på ett sätt som är säkert och värdigt både för intagna och personal (se JO:s protokoll i ärende med dnr O 57-2019).

Av protokollet framgår att avdelningarna *Kullen* och *Viken* inte har några rum avsedda för avskiljanden och att personalen i de fall det finns behov av ett avskiljande behöver transportera den intagne utomhus till en annan avdelning. Detta innebär risker både för intagna och personal. SiS behöver säkerställa att dessa brister åtgärdas.

De övriga iakttagelser som redovisas i protokollet föranleder för närvarande inte några ytterligare åtgärder eller uttalanden från min sida.

2023-12-12

Thomas Norling